

TAM-REVY

Meddelanden från TAM-Arkiv. Nr 1/2009

Dokument om Gammalsvenskbyborna s. 8

Lärarna som en kraft i skolan och samhället s. 10

Astrid Fredriksson – en dörröppnare för döva s. 12

Diskussion om hur man skriver fackförbundens historia s. 14

När tjänstemannen blev kvinna s. 4

Med tjänstemanna- eller akademikerorganisationers historia i fokus

Den 29 oktober 2008 anordnade TAM-Arkivs forskningsråd en konferens på Riksarkivet om facklig historieskrivning. Min slutsats av seminariet är att den djupare innebörden av denna forskning inte i första hand tjänar samhällsintresset. Förbundshistoria bör inte jämföras med ämnen som nationalekonomi, statistik, sociologi, socialpsykologi eller statskunskap. Dessa är fundamentalt sett praktiskt nyttoinriktade och som sådana tjänar de i större utsträckning samhällsintresset. Samhället – statens, kommunernas och landstingens – olika serviceinrättningar behöver tillgång till experter och sakkunniga av skilda slag, däribland kvalificerade nationalekonomer, statistiker och statsvetare liksom personer som är skolade i ett sociologiskt tänkande eller som är väl bevandrade i socialpsykologi och bedrivit självständig forskning i dessa ämnen. Men historia i allmänhet och förbundshistoria i synnerhet är och förblir – liksom arkeologi på ett annat plan – studier och forskning i det förgångna, det som har varit och som har hänt, inte i samtida företeelser, händelser och skeenden. Och det som har varit och har hänt kommer aldrig tillbaka, även om man kan se – eller tycka sig kunna upptäcka – vissa mönster som går igen, vad Nietzsche och Strindberg kallade den eviga återkomsten. Därför kan historien, om den bedrivs fritt och självständigt som studie- och forskningsämne, aldrig på samma sätt vara praktiskt nyttoinriktad och tjäna samhällsintresset, vilket dock inte hindrar att historia kan vara både lärorikt och intressant och därmed indirekt – som följdföreteelse – till viss nytta och tjäna samhällsintresset, eller rättare sagt bli människor till glädje för en mer fördjupad och förståelsefull syn även på samtida händelser.

Historia är humaniora och befattar sig med människor, enskilt och kollektivt, i det förgångna under skilda epoker och skeenden, deras ävlan och strävan, deras förhoppningar och besvikelser, deras kiv och liv, deras knog och ro, deras kärlek och hat, deras gudsförtröstan och upprorsanda, några få äregirigas maktfullkomlighet och andras intrigeranden, deras visionära utopier och andras cyniska manipulationer. Allt detta finns också i tjänstemanna- och akademikerorganisationernas historia,

Åhörare på TAM-Arkivs konferens om förbundshistoria den 29 oktober 2008. Foto: Arne Andersson.

i stort är allt detta mänskligt och därför återkommande så länge det finns människor och samhällsbildningar och en viss kultur på denna jord, men de händelser som allt detta mänskliga utlöser tar sig olika uttryck, betingade av olika tidsomständigheter, under olika epoker och i olika kulturer och länder. De upprepas aldrig från en tid till en annan eller från det ena landet till det andra.

Huvudtemat i detta nummer av TAM-revy är alltså konferensen om facklig historieskrivning. Anders Björnsson talade där om akademikerfackets historia och Christina Florin om genusfrågor. Två artiklar belyser debatter som hölls vid konferensen. Den ena är ett referat av en gruppdiskussion mellan några fackliga historieskrivare och en professor. Den andra är ett referat av ett samtal mellan Åke Nilsson – som skrivit Sifs historia – och mig själv. Sist men inte minst tackar vi Ken Bjerregaard, som inte kunde närvara vid konferensen, för hans bidrag till detta nummer av vår tidskrift.

Lars-Erik Hansen
Chef på TAM-Arkiv

TAM-REVY NR 1 • JANUARI 2009

Årgång 12

ISSN 1654-6997

Redaktör

Lars-Erik Hansen

I redaktionenLars-Erik Hansen, Leif Jacobsson,
Björn Holmberg**Grafisk form och layout**

Clou form/Madeleine Vestin

Kopiering

Wallin & Dalholm Boktryckeri, Lund

OmslagsbildBild ur Svenska Facklärarförbundets
(SFL:s) bildarkiv**Manusstopp till nästa nummer**

Planerat till maj 2009

TAM-Arkiv

Grindstuvägen 48-50, 167 33 Bromma

Telefon: 08-54 54 15 60

Telefax: 08-31 71 76

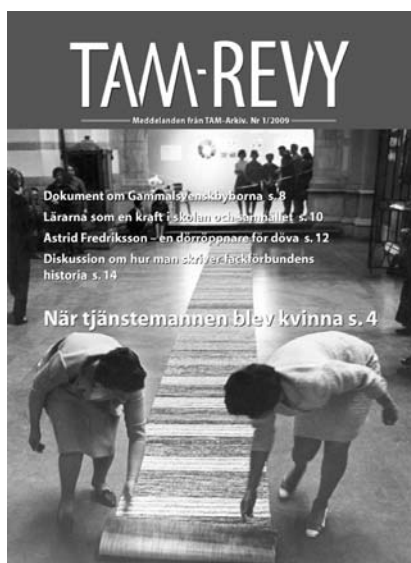
E-post: tam-arkiv@tam-arkiv.se

Hemsida: www.tam-arkiv.se

Postgiro: 487 40 99-7

TAM-Arkiv**1 januari 2009
TAM-ARKIVS
MEDLEMMAR**

Akademikerförbundet SSR
 Civilekonomerna
 DIK
 Fackförbundet ST
 Farmaciförbundet
 Finansförbundet
 Förhandlings- och samverkansrådet (PTK),
 Försvarsförbundet
 Försäkringstjänstemannaförbundet (FTF)
 Journalistförbundet
 Kyrkans Akademikerförbund (Kyrka)
 Lotsförbundet
 Lärarförbundet
 Lärarnas Riksförbund (LR)
 Nordiska Finansanställdas Union (NFU)
 Offentliganställdas Förhandlingsråd (OFR)
 Polisförbundet
 SKTF
 Skogs- och lantbrukstjänstemannaförbundet (SLF)
 Svenska Folkhögskolans Lärarförbund (SFHL)
 Sveriges Fartygsbefälsförening (SFBF)
 Sveriges Tandläkarförbund
 Teaterförbundet (TF)
 Tjänstemännens Centralorganisation (TCO)
 Tull-Kust
 Unionen
 Vårdförbundet
 Yrkesföreningen Miljö och Hälsa (YMH)

I DETTA NUMMER

Redaktören har ordet	2
När tjänstemannen blev kvinna:	4
Mellan offensiv och defensiv	6
Månadens dokument: Dokument om Gammalsvenskbyborna	8
Lärarna som en kraft i skolan och samhället	10
Astrid Fredriksson – en dörröppnare för döva	12
Diskussion om hur man skriver fackförbundens historia	14
Samtal om Sifs historia	15
Studie över pedagogisk förändring	16
Vad vill krönikorna säga oss?	18

När tjänstemannen blev kvinna

Hur kan man forska om tjänstemän ur ett genusperspektiv? Att utveckla den frågan var mitt uppdrag vid ett seminarium om tjänstemannahistoria som arrangerades av TAM-Arkiv i oktober 2008. Nedan följer ett kort sammandrag av mitt anförande vid seminariet.

Under 1800-talet växte antalet tjänstemän i Sverige. När tjänstemannabegreppet först började användas var det ingen som kunde föreställa sig att dessa yrken en dag skulle dra till sig kvinnlig arbetskraft – en tjänsteman var en man, det var en självklarhet för aktörerna på den framväxande arbetsmarknaden. Bokhållare, folkskollärare och posttjänsteman var från början manliga yrken. En tjänstekvinna var något helt annat – ett bättre ord för piga eller hushållerska.

Ändå var det just inom tjänstemannayrkena som kvinnor tidigast gjorde entré som löntagare och arbetskraft. Redan under 1800-talets andra hälft hade kvinnor gjort inbrytningar inom flera branscher – skolan, kontoren, telegrafn, posten och sjukhusen var områden dit kvinnor först sökte sig – yrken som än i dag har ett starkt kvinnligt inslag i den mån de finns kvar. Arbetsgivarnas intresse för billig kvinnlig arbetskraft på lägre nivåer hade ökat som en följd av den starka industriella utvecklingen. Staten, näringslivet och byråkratin – överallt behövdes utbildad arbetskraft och här kom nya flickskolor att bidra till att unga kvinnor fick den kompetens som behövdes för att träda ut i arbetslivet.

Redan år 1920 var över hälften av alla tjänstemän i offentlig sektor kvinnor och cirka 35 procent i den privata – en omfattande feminiseringsprocess ägde sålunda rum inom tjänstemannasektorn, där kvinnor oftast fyllde på underifrån i yrken, institutioner och organisationer där män redan hade etablerat sig. Vilka faktorer låg då bakom denna kvinnliga tjänstemannainvasion?

Orsakerna bakom feminiseringen var flera. Kvinnor som lönearbetare betraktades som annorlunda arbetskraft än män och förväntades arbeta för ett billigare pris. Detta blev ekonomiskt attraktivt för många arbetsgivare. En annan viktig orsak var den demografiska omvandling som skett i samband med giftermålmönstrens förändring under 1800-talet – en stor grupp kvinnor i medelklassen förblev ogifta hela livet och därmed framträdde en ny slags arbetskraft på marknaden – den ogifta medelklasskvinnan som behövde egen försörjning.

Andra orsaker var byråkratiska omställningar inom staten och näringslivet som skapade nya och mer rutinartade arbetsuppgifter som kvinnor ansågs klara lika bra som män. I allt detta var också ideologiska orsaker invävda – arbetsgivare ansåg att de tillskrivna kvinnliga dygderna, flit, tålmod, pålitlighet och renlighet, var värdefulla tillgångar i de nya tjänstemannayrkena. Till dessa strukturella förklaringar måste också fogas kvinnornas egen vilja att söka sig till dessa så kallade manschettyrken som i jämförelse med arbetet i fabriker och hushåll var renare och hade högre status än fabriksarbeterskans eller pigans. Förställningar om kvinnliga ideal inom vissa yrken underlättade på så sätt utträdet på arbetsmarknaden för många medelklasskvinnor. De kunde hålla sig kvar inom kvinnlighetens sfär utan att behöva gå över gränsen till manliga områden, men ändå befinna sig i det offentliga livet.

Exempel på en genusanalys

Jag skall här använda mig av kontorsarbetet som exempel på hur en genusanalys i tjänstemannahistoria kan se ut.

Först några ord om begreppet genus. Vad står det för idag? Genusforskning har kommit att bli ett samlingsnamn för en lång rad olika inriktningar eller teoretiska perspektiv – till exempel kvinnoforskning, mansforskning, jämställdhetsforskning, genusforskning, queerforskning, feministisk forskning eller intersektionalitetsforskning. Gemensamt för alla teoriområden är att man *problematiserar kön*, det vill säga att huvudfokus i den vetenskapliga undersökningen ligger på relationerna mellan könen, på hur manligt och kvinnligt skapas och värderas och hur maktförhållanden mellan könen ser ut och förändras i tid och rum.

Genus ses alltså som en process, eller strukturerande princip, för hur våra samhällen är socialt organiserade. I alla kända samhällen finns ett tänkande om genus och det kan avläsas på olika nivåer, i språket och kulturen, i normativa system och ideologier, i institutioner, organisationer och sociala system liksom i människors identiteter. Men det räcker självklart inte att bara stirra sig blind på genusrelationerna. En god historiker håller också kontroll på andra maktordningar och faktorer som inverkar på det historiska förloppet. Klassfrågor, etnicitet, ideologiska, sociala eller politiska frågor har också betydelse för den historiska utvecklingen och måste självklart integreras i undersökningen.

För att illustrera hur en historisk genusanalys kan gå till visade jag bilder på historiska "situationer" där kön/genus var framträdande och tillsammans försökte vi diskutera oss fram till hur en analys ur ett genusperspektiv kunde gå till och vilka frågor man kan ställa. Här kan jag endast visa *ett* sådant exempel.

Chefen och sekreteraren

Bilden ovan föreställer en chef och hans sekreterare och den är hämtad från en tidskrift som hette *Den svenska statsförvaltningen*. Året var 1913. Det är en annons för ett skrivmaskinsband och har genom sin reklamfunktion ett visst budskap – att framhålla varans förträfflighet och sälja den. Men även om bilden inte skall förväxlas med den faktiska verkligheten, överensstämmer dess innehåll på ett slående sätt med de kunskaper som vi har om förra sekelskiftets kontorsmiljöer. Den ger en ögonblicksbild av könsarbetsdelningen inom statsförvaltningen och inom kontorsvärlden för nästan hundra år sedan.

Den manlige ämbetsmannen lutar sig lite beskyddande över sitt yngre skrivbiträde. Bilden är komponerad så att färgbandets linjer ramar in mannen och kvinnan och binder dem samman. Den manlige byråkraten är korrekt borgerligt klädd och det yngre skrivbiträdet är också

strikt klädd, även om de korta ärmarna på bilden ger antydningar om en avspänd situation. Mannen instruerar kontorsbiträdet i hur hon skall sätta i bandet – det var alltså han som stod för den abstrakta eller teoretiska kunskapen medan hon ansvarade för den praktiska. Arbetsdelningen hade egentligen inget med arbetets innehåll att göra. Det var inte kopplat till föreställningar om köns fysiska styrka eller biologiska egenskaper. Kontorsarbetet blev inte tyngre för kroppen när det var mer kvalificerat, snarare tvärtom. Till och med tekniken fick en könsstämpel. Skrivmaskinen blev med tiden ett kvinnligt hjälpmedel, som män i ledande ställning inte gärna befattade sig med.

Av personernas klädsel och kroppspråk att döma kan vi dra vissa slutsatser om klassförhållandena. Kvinnans gest med höger hand tyder på en viss förfining. Klassmässigt verkar skillnaderna mellan de två på bilden inte så stora och var inte heller det i verkligheten – skrivbiträdena i staten kom precis som männen från borgerliga miljöer, men ändå hade männen ett stort försprång. Utbildningssystemet till exempel gynnade män (kvinnor hade inte tillträde till statliga läroverk) tjänstestrukturen gynnade män (kvinnor var inte behöriga att bli högre ämbetsmän) det politiska systemet gynnade män (kvinnor hade inte politisk rösträtt och var inte valbara till politiska uppdrag) med mera. Makten i staten och i andra byråkratier var vid sekelskiftet 1900 helt och hållet en manlig angelägenhet.

Båda var starkt bundna till köns-kulturella föreställningar om vad som var manligt och kvinnligt och i mansrollen låg den ledande chefsrollen som en naturlig tingens ordning. Kvinnans roll var lika stereotyp. Hon skulle liksom i hemmet laga till och städa upp informationen innan den "serverades" för chefen. Båda två uppförde en slags köns-koreografi med fasta turer inför varandra. Hans föreskrivna manlighet

bestod i att företräda staten (eller företaget) i all dess komplexa mångfald och auktoritet, hennes kvinnlighet uttrycktes i underordning och rutinartade serviceuppgifter.

Manlig chef - kvinnlig sekreterare blev en könsrelation som kommit att prägla kontorsarbetet under hela 1900-talet. Könsrelationen på kontoret innehöll många drag från ett äldre samhälles patriarkalism: troheten mot den överordnade, godtyckligheten mot den underordnade och det ömsesidiga beroendet som båda hade av varandra. Ett förhållande mellan könen som liknade hemmafrusystemet byggdes alltså in i kontorsmiljön. Obalansen var strukturellt och ideologiskt betingad och låg inbäddad i institutionella, politiska och kulturella maktförhållanden, men också i köns subjektiva identiteter. Arbetets organisering genomtyrdes av ett tänkande kring två separata kön – skilda arbetsuppgifter, löneskalor, karriärvägar, sociala förmåner, tjänstgöringstider och civilstånd för män och kvinnor. Könsarbetsdelningen fick alltså kännbara konsekvenser både ekonomiskt och socialt. Livet på kontoret blir exempel på att genusfrågor genomtyr både arbetsliv och andra samhällsinstitutioner.

Den könsteoretiska modell jag använt i detta exempel – att utgå från kulturella, institutionella och identitetsmässiga skillnader mellan könen i en organisation är bara en möjlig väg i en analys. I andra sammanhang har jag gjort studier som visar hur kvinnorna blir aktörer och gör motstånd mot strukturerna eller hur de interagerar och samarbetar med män för att uppnå bättre villkor. Men det är en annan

historia som inte kan ges utrymme i denna artikel.

Av Christina Florin

Professor i kvinnohistoria vid Stockholms universitet

Mellan offensiv och defensiv

Anteckning efter en föreläsning

Akademikern är från början framförallt en tjänsteman i offentlig, främst statlig tjänst. Naturligtvis förekommer han även som fri yrkesutövare – läkare, arkitekt, advokat – men som anställd i enskild verksamhet är han länge en sällsynt fågel. Tjänstemannabegreppet är med andra ord reserverat för ämbetsmannen – i byråorganisationen, i läroverket eller något av de lärda verken. Befattningshavare i mellan- eller ledande ställning på den enskilda sektorn har inte tjänst: de har en position, en befattning, ett uppdrag. Detta avspeglar sig i terminologin: bankman, tidningsman, radioman.

Efterhand invaderar den statliga nomenklaturen även den privata sidan. Termen "anställd" för vad som senare kom att kallas industri- och privat tjänsteman blev ingen succé: gränsen mellan ämbete och anställning, naturlig på tyska, har från början varit krystad i Sverige. Redan i slutet av 1910-talet skapades en facklig organisering på nationell nivå för statstjänstemän och till denna – Statstjänstemännens Riksförbund (SR) – slöt sig även läroverkslärarna (fram till början av femtitalet när de övergick till Saco). Bland kontorspersonal och arbetsledare inom enskilda järnvägar övertog statliga titlar och beteckningar.¹

Att förhålla sig till andra grupper

Akademikerna och deras organisationer hade samtidigt att förhålla sig till andra icke-akademiskt utbildade tjänstemän i de offentliga apparaterna. De fanns inte minst inom de så kallade kommunikationsverken

där de – efter real- eller studentexamen – erhöll inomverksutbildning med goda utsikter till karriär. SR hade en rätt stor andel sådana medlemmar. Det gav dem faktiska kvalifikationer som gjorde dem sakligt sett konkurrenskraftiga med akademiskt utbildad arbetskraft som emellertid ofta slog vakt om sin exklusivitet. Detta kunde föda fackliga konflikter: exempel på en sådan är kampen om företräde till tjänster inom skatteförvaltningen mellan jurister och civilekonomer.²

Detta är inte bara begreppsexercis. Ett yrkes kunskapsinnehåll får betydelse för facklig självförståelse och tillhörighet. Inom Saco-familjen fördes i slutet av sextitalet avancerade diskussioner om akademikerfackets framtida rekryteringsområde. Ledande funktionärer umgicks med visionen om att det i framtiden skulle finnas plats endast för två centralorganisationer för landets yrkesverksamma. Handens arbetare skulle LO ta hand om medan Saco skulle organisera hjärnans arbetare. De skulle sinsemellan stycka TCO och dela på bytet. Saco-direktören Bertil Östergren talade metaforiskt om den successiva övergången från järnkraft till hjärnkraft. Organisatoriskt slog denna spådom inte in, men den kvantitativa expansionen in i kunskapssamhället var och förblev ett faktum.

Akademikerfamiljens numerära offensiv har varit obestridlig, men den har under senare faser åtföljts av en strategisk defensiv. Framgångsagan i antal har haft en baksida i form av fackliga nederlag. Att skriva

Anders Björnsson – författare till boken om Saco:s historia.

nederlagshistoria är ingen självklar uppgift för en organisation vilken som helst – vad det gäller är att finna en balans. För det första finns den växande organisationsgraden, på basen av initiala fackliga framgångar under de första två efterkrigsdecennierna: den har att göra med att Saco fick del av studentexplosionen under det tidiga massuniversitetets framväxt och lyckades värva grupper som varit organiserade på annat håll (folkbibliotekarierna, socionomer med flera). För det andra blev fler och fler yrken akademiserade och därmed "organisationsfärdiga" (det gjordes från Saco-håll rentav försök att vinna kollektivavtal för mångspråkiga flygvärdinnor!). Men samtidigt tappar topporganisationerna successivt greppet om den fackliga kärnfrågan: lönesättning och andra villkor i anställningen. De förlorar efterhand sina huvudavtal och bantar sina kanslier. De förvandlas från kamp- och konfliktorgan till service- och utredningsin-

rättningar som inte längre har till uppgift att tillgodose ett centralt förhandlingsmaskineri med material.

Professionaliseringsfrågor

På det viset kan man säga att den akademikerfackliga eran, som skjuter fart rätt sent, också blir relativt kort. Åtminstone om man betraktar den centrala nivån, som till en början var den viktigaste i den speciella meningen att den hade till uppgift att skapa facklig organisering där sådan inte förekom eller var svag. Med koncentrationen på det fackliga förlorades fokus på yrkes- eller professionsfrågorna som för många akademikergrupper hade varit ursprunget till organisering (läkare, tandläkare, veterinärer till exempel). Syftet med det akademikerfackliga arbetet blev att medlemmarna skulle få en rättvis andel av den materiella standardstegringen i samhället. Följden blev en handfallenhet inför den avprofessionalisering som flera av de traditionella akademikergrupperna kom att utsättas för i massutbildningens och akademikerexpansionens tidevarv.

Den här bilden av akademikerkollektivet och akademikerfackens positionering över tid gör det inte alldeles lätt att avgöra vad det är för undersökningsobjekt som man har framför sig när facklig historia ska skrivas. Vad är fundamentalt: de sociala sammanhangen eller de fackliga vägvalen, och hur ska de kunna analytiskt och syntetiskt kombineras?

Det tycks mig klart att akademikerfackens huvudlinje – innebärande krav på skyhöga bruttolöneökningar i ett välmående högskattesamhälle – någon gång kring 1970 gick i stå. Inte bara så att det opinionsmässigt fanns mothugg; också inom organisationerna utbröt tvivel. Under första hälften av sjuttitalet avlövedes Saco centralt på kompetens. I mitten av nästa decennium inleddes en korrigeringsrörelse, en jakt på identitet. Vad som saknades var ett professionsmedvetande. Den fackliga stridsviljan

hade byggts på livslöneresonemang – effekten blev lätt att akademiskt utbildade med stora studieskulder och kort yrkesverksam tid var några att tycka synd om. Vad som nu efterfrågades var en strategi som gick ut på att kompetens och kunskap i sig skulle belönas – högskolestudier skulle löna sig (utbildningspremien höjas, i vart fall inte vara negativ) i hela samhällets intresse. Akademikern skulle vara någon att tycka om på grund av de kvalifikationer och den framåtanda som han – i tilltagande utsträckning en hon – stod för.

Detta krävde en uppgradering av yrkesinnehållet i den akademikerfackliga strategin. För vissa nyare akademikergrupper – till exempel arbetsterapeuter men även andra yrken inom vårdsektorn – kan man tala om en reell påprofessionalisering under denna tid. Akademikerna går i olika riktning och i olika takt. Utifrån-kritiken har hela tiden gått ut på att akademikerbegreppet uttunnats och blivit meningslöst. Den som skriver den akademiska arbetskraftens historia i Sverige kommer att befinna sig i en virvelvind av motsägelser.

Vad får man syn på?

Vad kan man då få syn på när man skriver akademikerorganisationernas historia?

1. Genom akademikers stadiga förankring i det statliga får man syn på själva statsmaktens omvandling under 1900-talet, dess "församhälleligande".³ Staten har tillförts alltmer av sakkompetens (Fach- eller Leistungswissen) och trängt in på alltfler sakområden, på bekostnad av de traditionella styrfunktionerna (Herrschaftswissen). Akademikern har väsentligen blivit en socialingenjör och Saco en fackförening för

socialingenjörer. Akademiskt vetande i dess olika former var en absolut nödvändighet för välfärdsstatens etablering och funktionalitet.

2. Man får också syn på samhällslivets feminisering. Akademikern var under lång tid alltid en man. År 2007 blev majoriteten av Sacos 600 000 medlemmar kvinnlig. Detta speglar också en annan förskjutning: att det offentliga har svällt framförallt inom den primär- och sekundärkommunala sektorn där kompetens som har kommit att bäras upp av kvinnor särskilt efterfrågas. Kommuner och kvinnor hör ihop. Med läraryrkets totalkommunalisering 1989 blev också den kommunala sektorn störst inom Saco-familjen. Detta "uppvägs" i någon mån av en akademikerfram-marsch inom den enskilda sektorn (som länge värjde sig för överutbildad arbetskraft): vid ungefär samma tid övertog civilingenjörerna, en manlig bastion, Lärarnas Riksförbunds (LR:s) roll som största medlemskollektiv i Saco.

3. En tredje sak man får syn på är en rörelse – som i viss mån är en hela samhällets rörelse – i stadier: bort från kamporganisation, med öppna partsmöten, via ett skede av korporativt inväxande i statsapparaten (vikten av att sitta med i utredningar och verksstyrelser) till ett stadium där kunskapen om akademikerfackens plats och roll i samhällslivet har blivit en primär drivmotor. Det är den senare funktionen som styr organisationernas samhällspolitiska agerande.

Av Anders Björnsson

Publicist och historiker. Har forskat om svensk akademikerörelse. Gav 2006 ut *Max Weber – inblickar i en tid och ett tänkande* (Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet. Rapport 81).

1 Arne Eriksson, *Tjänstemannafrågan. Social formering, politik och organisering under 1900-talets början*. Red: Helena Bergman & Lars-Erik Hansen. Stockholm: TAM-Arkiv 2007, s 42.

2 Anders Björnsson, *I kunskapens intresse. SACOs första sex decennier*. Stockholm: Carlssons 2007, s 247 ff.

3 Thorsten Nybom, "The Socialdemocratic State in a Tradition of Peaceful Revolution", i Due-Nielsen, Kirchoff, Lemmers, Nybom, red, *Konflikt og Samarbejde. Festskrift til Carl-Axel Gemzell*. Köbenhavn: Museum Tusulanum 1993, s 305 ff.

Dokument om Gammalsvenskbyborna

I Sveriges folkhögskollärares förbunds (SFHL:s) arkiv finns ett brev från 1929, som har kommit till i en lång kedja av olika händelseförlopp. Det är ett brev om en grupp svenskar som kan sägas ha kommit hem efter generationer i exil och som då ska integreras in i det svenska samhället. Det hela handlar om gammalsvenskbyborna i Ukraina. Men vi ska inte börja år 1929, utan först gå tillbaka till *Det stora nordiska kriget* och freden i Nystad år 1721, för det är i Nystad som den första länken i kedjan kommer till. Sverige som har varit i krig med Ryssland förlorar vid fredsförhandlingen delar av Viborg, samt Kexholms län, Ingermanland, Livland och Estland tillsammans med öarna Ösel och – det som är relevant i detta sammanhang – ön Dagö.

År 1781 tvingas de svenskar som finns på Dagö iväg av Katarina den stora genom att utlova dem tillgång till bördiga jordbruksmarker, boskap och hus längre in i det ryska riket. Platsen hon avser är det nyligen erövrade Ukraina. 1200 svenskar lämnar Dagö för ett hopp om en bättre framtid – men det blir en svår och mödosam resa och för många släcks hoppet redan under den 200 mil långa resan dit, för endast 700 personer kommer fram. Resterande 500 avlider av svält, sjukdomar och köld. De som anländer till Ukraina möter inte det paradiset som de fått sig beskrivet, för det finns inga jordbruksmarker, boskap eller hus – löften var bara tomma ord – istället tvingas de bo i jordkullor. Följden blir att ytterligare 550 personer avlider av sjukdomar som pest, malaria och tyfus. Kvar finns 150 personer.

Denna kvarvarande skara av människor bygger upp Gammalsvenskby

– en svensk by som ligger långt inne på ryskt territorium – som under århundradena lyckas bevara sin svenska identitet, samt sitt svenska modersmål ända fram till år 1929. Det är här som dokumentet från TAM-Arkiv kommer in. Efter den ryska revolutionen år 1917 bryter en hungersnöd ut i landet som varar under nästan hela 1920-talet. De svultna byborna ber då om tillstånd att få lämna Sovjetunionen. Sverige hör deras rop på hjälp och anordnar så att de kan komma till Sverige och den 1 augusti 1929 anländer 900 gammalsvenskbybor till kajen i Trelleborg, och därefter transporteras de till det nedlagda Smålands reglemente i Jönköping.

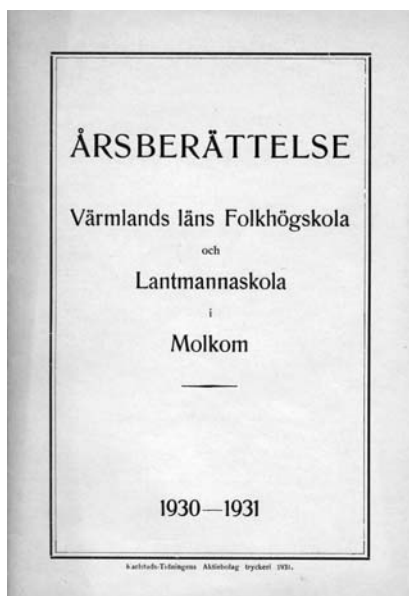
Gammalsvenskbykommittén bildas

För att på bästa sätt integrera byborna i det svenska samhället bildas en kommitté – Gammalsvenskbykommittén. Som ordförande tillsattes Prins Carl och i det verkställande

utskottet satt generaldirektör Gösta Malm (ordförande), häradshövding Knut Dahlberg, kommandör Eneström, statssekreterare Bo Hammar-skjöld samt fröken Ebba Vedberg. Kommitténs uppdrag blir bl.a. att samla in pengar genom en nationalinsamling. Pengarna ska användas för att köpa in gårdar åt byborna. De ska också ordna med utbildning.

Brevet i SFHL:s arkiv är från gammalsvenskbykommittén, adresserat till rektorn för Värmlands läns folkhögskola, Hjalmar Hedén – och det handlar just om hur utbildningen ska anordnas för de barn och ungdomar som kom från Gammalsvenskby. I brevet går det att läsa att folkhögskolorna hade ställt flera platser till förfogande. Hedén har t.ex. ordnat två platser med nedsatta priser på sin skola, men kommittén avböjer erbjudandet:

Förhållandena hava gjort, att det hittills icke varit möjligt att annat än i ett par undantagsfall taga de vänliga erbjudandena om friplatser vid folkhögskolor i anspråk. Även så som den närmaste framtiden ter sig för gammalsvenskbyborna här i Sverige torde det icke vara möjligt att i någon större utsträckning föranstalta om ungdomens sändande till våra folkhögskolor. Kommittén har emellertid uppdragit åt en särskild delegation, bestående av författarinnan fru Anna-Lenah Elgström-Collijn och t.f. byråchefen i Kungl. Socialstyrelsen Dr. Kurt Bergström, som handhar ledningen av arbetsförmedlingen för byborna, att i den omfattning, som förhållandena tillåta, söka ordna det så, att den gammalsvenskbyungdom, som är därtill lämplig och villig, kan beredas tillfälle att åtnjuta den erbjudna undervisningen vid folkhögskolorna.

Årsberättelse ur Svenska Folkhögskolans Lärarförbunds (SFHL:s) arkiv.

B.B-m/I.M.

Herr Rektorn vid Värmlands läns folkhögskola
J. S. H. Heden,

M o l k o m .

Gammalsvenskbykommittén vill härmed till folkhögskolans styrelse och Eder, Herr Rektor, uttala sitt förbindliga tack för det bevis på stort intresse för de till Sverige inflyttade gammalsvenskbyborna, vilket tagit sig uttryck i Eder åtgärd att ställa två platser med nedsatta avgifter vid folkhögskolan till kommitténs förfogande för därför lämplig gammalsvenskbyungdoms räkning. Förhållandena hava gjort, att det hittills icke varit möjligt att annat än i ett par undantagsfall taga de vänliga erbjudandena om friplatser vid folkhögskolor i anspråk. Även så som den närmaste framtiden ter sig för gammalsvenskbyborna här i Sverige torde det icke vara möjligt att i någon större utsträckning föranstalta om ungdomens sändande till våra folkhögskolor. Kommittén har emellertid uppdragit åt en särskild delegation, bestående av författarinnan fru Anna-Leneh Elgström-Collijn och t.f. byråchefen i Kungl. Socialstyrelsen Dr. Kurt Bergström, som handhar ledningen av arbetsförmedlingen för byborna, att i den omfattning, som förhållandena tillåta, söka ordna det så, att den gammalsvenskbyungdom, som är därtill lämplig och villig, kan beredas tillfälle att åtnjuta den erbjudna undervisningen vid folkhögskolorna.

Stockholm den 23 april 1930.

karna. Hur länge de övriga skulle få vänta på en gård var inte klart. Missnöjet späds på och snart börjar flera att fundera över om Sverige verkligen är landet som de vill stanna i.

En pastor, Wirén, i The Swedish Lutheran Aid Association i Kanada, har hört om bybornas öden och bestämmer sig för att ge dem ett erbjudande om att få komma till Kanada. De ska få 150 000 kanadensiska dollar till hjälp om de vill flytta till Kanada. Järnvägsbolaget Canadian Pacific Railway erbjuder dem även att få hjälp med transporter och bostäder. 62 familjer tackar ja till erbjudandet. Nu kan de dessutom få så mycket mark att de kan bygga upp en ny by. Men många väljer också att återvända till Gammalsvenskby. Sammanlagt blev 130 familjer kvar i Sverige, ca 750 personer. Gammalsvenskbystiftelsen köper in ytterligare 69 gårdar, de flesta på Gotland, men det är ändå för lite. Mellan åren 1932 och 1937 tar Gammalsvenskbyborna saken i egna händer och köper in ytterligare 89 fastigheter, även nu är de flesta på Gotland. Idag samlas släkterna kring de som utvandrade från Gammalsvenskby varje sommar i Roma, den 1 augusti, för att fira och minnas sitt förflutna.

Av Fredrik Weiss

Arkivarie och fil. mag i konsthistoria

Litteratur

Lasse Linder: Tillbaka till Gammalsvenskby, *Byggnadsarbetaren* 19/1991, s.10

Louise Lindgren: *Gammalsvenskby. En studie kring identitet och nationalism hos svenskarna i Ukraina*, [C-uppsats] Lunds universitet, statsvetenskapliga institutionen, 2001, s.10

Jörgen Hedman: *Historien om Gammalsvenskby och svenskarna i Ukraina*, Stockholm, 2003, s.188

SFHL:s arkiv, Fellingsbrosamlingen s.189

Dokument ur Svenska Folkhögskolans Lärarförbunds (SFHL:s) arkiv.

Att de avböjde berodde alltså på att de hade andra planer för dessa ungdomar. Gammalsvenskbyborna skulle slussas ut i Sverige genom den arbetsförmedling som hade bildats.

Utplacering i storgods

Denna delegation som skulle handha arbetsförmedlingen hette Gammalsvenskbystiftelsen. Tanken var att de skulle placera ut byborna på olika storgods runt om i södra Sverige för att göra två års jordbrukspraktik. De skulle helt enkelt bli statare. Delegationen skulle också köpa in gårdar som senare skulle delas ut till by-

borna. Det hela gick inte så smidigt som Gammalsvenskbystiftelsen hade hoppats på. Svenskbyborna var inte nöjda med stiftelsens "förmyndarskap" och ett missnöje började breda ut sig hos byborna. De hade ju trots allt varit bönder hela sitt liv, ingen skulle komma och läxa upp dem om hur jordbruksarbete gick till. Tanken var också att de som fick bäst omdömen skulle få gårdar först. När stiftelsen offentliggjorde de första utnämningarna, var det inte alls de namn som många hade räknat med – de hade redan sin syn på vilka som var de dugligaste jordbru-

Lärarna som en kraft i skolan och samhället

I en ny avhandling skildras hur läraryrket förändrats över 200 år, från början av 1800-tal till tidigt 2000-tal. Lärares strävan efter att själva få utforma sitt yrke löper som en röd tråd genom yrkets historia.

I avhandlingen analyseras lärares kollektiva agerande, framför allt genom organisationerna Lärarförbundet samt dess föregångare Sveriges lärarförbund och Sveriges allmänna lärarförening. Även särorganiseringen av folkskollärarinnor, manliga folkskollärare och småskollärarinnor under första delen av 1900-talet behandlas. Studien bygger på tidigare forskning, minneskrifter, tidningar och broschyrer från olika lärarföreningar och förbund. Ambitionen har varit att levandegöra lärares arbete och förutsättningar genom historien, och det blir tydligt hur nära yrkets utveckling varit knutet till den tid och det samhälle lärarna varit verk-samma i.

Dynamiken mellan utbildnings-reformer och läraryrke

Avhandlingen fokuserar särskilt på tre genomgripande förändringar av utbildning och läraryrke:

1. uppkomsten av folkskolan och folkskolläraryrket (1800-1840-tal),
2. uppkomsten av en centraliserad grundskola och grundskolläraryrket (1840-1960-tal) och
3. uppkomsten av en decentraliserad grundskola och ett diversifierat grundskolläraryrke (1960-1990-tal).

Indelningen i de tre perioderna visar på en övergång från heterogena utbildningsförhållanden mot en cent-

raliserad grundskola präglad av standardisering och systematisering, och vidare mot en decentraliserad utbildning som kännetecknas av specialisering och differentiering.

Omstruktureringarna påverkade läraryrket och lärarnas villkor på genomgripande sätt. Men lärarna blev inte bara påverkade, de var också själva delaktiga i processerna. Det skedde genom att lärarnas organisationer formulerade projekt som både anknöt till medlemmarnas kollektiva intressen och till vad som vid den tiden uppfattades som bredare samhällsintressen. Deras strategier för att driva sina intressen varierade också med de förutsättningar som förelåg vid olika tidpunkter.

Lärares kollektiva yrkesprojekt

Vilka frågor drev då lärarna? Under den första perioden, som slutar med folkskolans uppkomst, hade lärarna ännu inte börjat organisera sig. Yrket var nytt, arbetsförhållandena var knappa och lärarna befann sig i en stark beroendeställning till lokal-samhälle och prästerskap.

Under den andra perioden, som sträckte sig från mitten av 1800-talet till grundskolans införande på 1960-talet, stärktes lärarnas position. Folkskolläraryrket skildes allt tydligare från kyrkan, och det gick från att vara ett yrke för enbart män till att allt fler kvinnor utövade yrket.

Från och med år 1880 organiserade sig folkskollärarna i Sveriges allmänna folkskolläraryrkesförening, och de blev till en kollektiv kraft med gemensamma visioner och projekt. Folkskollärarna formulerade och drev ett politiskt projekt och ville etablera folkskolan som den grundläggande utbildningsformen för alla barn i Sverige. De försökte höja statusen på folkskolan, och de arbetade för att statens ansvar och resurserna till verksamheten skulle öka. Till grund för projektet låg ett socialt och pedagogiskt engagemang, men också en förhoppning om att satsningarna skulle förbättra de egna arbetsvillkoren och utöka den egna arbetsmarknaden.

Även om manliga och kvinnliga lärare, småskollärare och folkskollärare, samarbetade i Sveriges allmänna folkskolläraryrkesförening var relationen dem emellan inte friktionsfri. Det rådde samtidigt motsättningar som bottnade i olika lärargrupper sociala klassbakgrund, genusrelationer, skilda arbetsvillkor och utbildningsvisioner. Konflikterna visade sig i kamper om arbetsområden, resurser, status och utbildningsvisioner. Exempelvis hade kvinnor och män olika löner, och skilda möjligheter att göra karriär och söka tjänster. Detta motiverade folkskolläraryrkesföreningarna att bilda ett eget folkskolläraryrkesförbund med syfte att verka för jämställda villkor i yrket.

Även de manliga folkskollärarna och småskollärarinnorna bildade egna organisationer som skulle tillvarata deras respektive intressen. I samband med införandet av grundskolan och centraliseringen av kontakterna mellan arbetsgivare och fackförbund närmade sig dock de olika folkskolläraryrkesförbunden varandra och bildade Sveriges lärarförbund, föregångare till Lärarförbundet. Friktionerna mellan detta förbund och Lärarnas Riksförbund (tidigare Läroverkslärarnas Riksförbund) var dock fortfarande påtagliga.

Kombination av kollektiva och individuella yrkesprojekt

Den tredje perioden utmärks av decentraliseringen av grundskolan på 1990-talet. Processen kan länkas till den svenska välfärdsstatens transformering då de centralistiska lösningarna ifrågasattes och nyliberala vindar blåste. Nya ledord och visioner som decentralisering, individens val, mångfald, profilering och konkurrens lyftes fram.

Det förändrade samhälleliga landskapet motiverade lärarförbunden att omformulera sina visioner

och projekt. När kontakten mellan arbetsmarknadens parter decentraliserades på 1990-talet försvagades förutsättningarna för kollektiva förhandlingar och avtal, och både Lärarförbundet och Lärarnas riksförbund förstärkte sina professionella profiler. Det innebar bland annat att förbunden inledde ett samarbete kring att inrätta en lärarauktorisering och för att utveckla gemensamma yrkesetiska riktlinjer.

När en individuell lönesättning infördes bidrog det till ökat fokus på lärares individuella projekt och kompetens till skillnad från de kollektiva lösningar som förbunden förespråkade tidigare. Idag lyfter Lärarförbundet fram aspekter som valfrihet och mångfald, och det betonas att skolan ska vara till för alla. Hänsyn bör tas till individuella önskemål, men skolan bör också vara likvärdig. Förbundet driver ett kollektivt projekt i det att det betonar vikten av att stärka lärarprofessionen vilket ska ske genom auktorisation, etiska riktlinjer och förstärkt vetenskaplig anknytning. Det kollektiva projektet kombineras med förväntningar på den enskilda läraren att bygga upp en egen pedagogisk portfölj och sköta sin egen individuella löneförhandling.

Av Sofia Persson

Fil.doktor i sociologi och universitetslektor

Litteratur

Persson, Sofia (2008): *Läraryrkets uppkomst och förändring: en sociologisk studie av lärares villkor, organisering och yrkesprojekt inom den grundläggande utbildningen i Sverige ca. 1800-2000*. Göteborg: Sociologiska institutionen, universitetet.

Sofia Persson

LÄRARYRKETS UPPKOMST OCH FÖRÄNDRING

En sociologisk studie av lärares villkor, organisering
och yrkesprojekt inom den grundläggande
utbildningen i Sverige ca. 1800-2000

En stor förkämpe för de dövas rättigheter har gått ur tiden. Den första december 2008 avled Astrid Fredriksson, 90 år gammal.

Boken *Öppen dörr för döva*, skriven av Beata Lundström, handlar om hennes händelserika liv.

Astrid Fredriksson – en dörröppnare för döva

När Astrid Fredriksson berättar får vi inte endast kunskap om hennes historia: boken förmedlar också vetande om en ofta osynliggjord grupp – de döva, de s.k. "funktionshindrade". Detta är en grupp som hon med ett hett och lidelsefullt engagemang försvarat under hela sin livsgärning.

Samtidigt förmedlas kunskap om den yrkesgrupp Astrid tillhör – teckenspråkstolkarna – och vilken betydelsefull roll denna yrkesgrupp har. När boken skrevs för tio år sedan var Astrid 80 år gammal. Hon anställdes 1967 som den första socialkonsulenten för döva och blev också den först anställda teckenspråkstolken. Som tolk blev hon en länk mellan döva och hörande. Under hennes livstid förändrades synen på de döva till det bättre. Men det är fortfarande långt kvar i kampen för lika rättigheter mellan döva och hörande. Det är därför det känns så angeläget att läsa Astrids berättelse.

Även synen på tolkarna och deras uppgift förändrades under hennes livstid. "Sveriges Dövtolkars Förening" grundades 1969. I början såg sig medlemmarna som endast de dövas tolkar. Men med tiden blev det tydligt att deras uppgift inte var att "hjälpa" döva utan att möjliggöra kommunikation – ett ömse-

sidigt utbyte – mellan döva och hörande. Därför bytte de 1983 namn till "Sveriges Teckenspråkstolkars Förening".

Boken är mycket läsvärd – speciellt för en person utan djupare kunskap om de dövas situation. Det var Astrid Fredriksson själv som ville få sina erfarenheter dokumenterade. Journalisten Beata Lundström blev i detta fall *hennes* tolk. Beata frågade och Astrid berättade. Och hon förmedlade sin historia inte endast med hjälp av ord utan också med gester och mimik. Det var något som teckenspråket fört in i hennes svenska. Hon var en ambitiös person. Astrid skrev dagbok under de 14 år hon var anställd som socialkonsulent och tolk för de döva.

Bland de döva var Astrid Fredriksson från Falun en välkänd person. Under 1960- och 70-talen tolkade hon de dramatiska händelser som ledde fram till att förtrycket mot teckenspråket och de döva började uppmärksammas av såväl politiker som av en större allmänhet. Astrid hade vetandet om teckenspråket och de dövas livssituation med sig från sin barndom. Båda hennes föräldrar var nämligen döva. Fadern förlorade hörseln efter att han – under sin tidiga barndom – blivit träffad av blixten. Astrids mor blev döv efter

Astrid Fredriksson.

en hjärnhinneinflammation vid endast nio månaders ålder. Tillammans fick de tre hörande barn.

Astrid var begåvad i skolan – blev uppmanad av läraren att läsa vidare på läroverksnivå – men föräldrarna hade av ekonomiska skäl inte möjlighet att sända henne till högre skolgång. Hon kände också mindervärdeskomplex eftersom eleverna där hade finare kläder. Astrid fortsatte alltså folkskolan och gick en tvåårig utbildning i Högre folkskolan. Där ingick studier i bl.a. språk och bokföring.

År 1945 började hon sedan att arbeta på Herdins färgverk – ett familjeföretag med ett femtiotal anställda. Hon arbetade som kassör och fick med tiden allt fler upp-

gifter. Astrid uppskattade sitt arbete, inte minst därför att chefen förstod att om döva personer sökte upp henne i arbetet handlade det om något viktigt. Hon gavs alltså tillåtelse att lämna sitt arbete på firman vid sådana tillfällen. Trots att hon trivdes mycket bra på företaget lämnade hon sitt arbete på Herdins färgverk för en anställning hos dövföreningen. Året var 1967.

Astrid blev nämligen tidigt engagerad i de dövas situation. Hon kom i unga år i kontakt med en lokal förening för döva. Hon tolkade på teckenspråk. Genom en kungörelse 1947 fick döva för första gången rätt till en tolk när de skulle höras inför domstol eller annan myndighet. År 1948 fick Astrid – genom ett brev från "Kungl. Skolöverstyrelsen" – en officiell ställning som tolk.

När Astrid senare blev socialkonsulent blev hon ofta upprörd över hur illa de döva bemöttes. Boken ger många exempel på den nedlåtande behandlingen av döva och hur ett sådant beteende kan inverka på deras självförtroende. En gång när hon ringde för att en döv persons blinkers behövde flyttas till en ny bostad fick hon svaret: "Finns det några som flyttar så mycket som dom där". Hon reagerade direkt:

"Jädrar vad arg jag blev: Har döva inte rätt att byta bostad, och har dom fått optiska signaler så ska dom ju ha dom med sig!"

Hennes berättelse vittnar alltså om hur de döva själva kunde påver-

kas av den negativa bilden av dem som "handikappade". Men också om hur situationen har förändrats:

"... förr var det inte så vanligt att man tolkade från döva, man tolkade mest vad hörande sade. Nu är döva mycket kunnigare och mer frimodiga, men förr sade de sällan sin mening bland hörande. Det är en glädjande utveckling, men en del tycker att det är svårare att tolka från döva."

Även hennes make – Harry Fredriksson – var en aktiv förkämpe för de dövas rättigheter. Han arbetade både politiskt och som styrelseordförande i Sveriges Dövas Riksförbund (SDR). Medan maken var styrelseordförande – till 1979 – var Astrid alltid den som tolkade.

Ibland varade arbetspassen som tolk mycket länge. Arbetet som teckenspråkstolk kan innebära arbetsmiljöproblem. Om hon stod och tolkade med vanliga skor kunde hon efter ett tag få vansinnigt ont i ryggen. I boken berättas även om att vissa tolkar kan få problem med sina axlar. Belastningsskador är vanliga inom denna yrkesgrupp.

Vad blir Astrid Fredrikssons eftermäle? På SDR var Astrid en respekterad gestalt. Under en lång följd av år var hon den tolk som SDR anlätade mest. Mot senare delen av sitt liv blev hon belönad för sitt engagemang. Hon fick Falu kommuns kulturbelöning 1981 för sitt arbete. I motiveringen stod det bland annat:

"Hennes arbete har berikat och stimulerat kulturbehovet hos döva människor. Det arbete hon lagt ned har präglats av omsorg och omvittnat hög arbetskapacitet."

Efter att ha fått denna utmärkelse har Astrid också tilldelats Kruthmedaljen nr 9 av Sveriges Dövas Riksförbund vid kongressen 1999. Med stor kunskap om de dövas sociala och kulturella situation strävade Astrid efter att påverka myndigheterna. Hon har inte endast gjort en betydelsefull insats som tolk, utan framför allt för att förändra samhällets syn på de döva. Viktiga steg mot ett fördjupat demokratiskt samhälle har tagits genom Astrids arbete. Hon var aktiv då Carlsborgs gård byggdes ut till världens första folkhögskola för döva. Andra viktiga landvinningar under hennes livstid var att teckenspråket blev erkänt som ett självständigt språk och att döva barn fick rätt till en tvåspråkig skola med teckenspråk som första språk. Det är med stor värme vi bör minnas Astrid Fredriksson och hennes gärning.

Av Leif Jacobsson

Fil. mag i antropologi och
medarbetare på TAM-Arkiv

Litteratur

Beata Lundström. 1998. *Öppen dörr för döva: en bok om Astrid Fredriksson*. Astrids förlag. Tryckeri: Tryckmakarna i Örebro. 120 sidor. Boken finns till utlåning på TAM-Arkiv.

Logotyp för Sveriges Teckenspråkstolkars Förening.

Astrid Fredriksson i aktion.

Hur ska man skriva fackförbundens historia? Den frågan ställdes vid den slutdebatt om tjänstemanna- och akademikerhistoria som hölls vid Riksarkivet den 29 oktober 2008.

Diskussion om hur man skriver fackförbundens historia

Under ledning av Professor Birger Simonson diskuterades angelägen forskning om facket i allmänhet och fackförbund i synnerhet. Övriga medverkande i paneldebatten var tre fackliga historieskrivare: Ylva Waldermarsson, Lars-Erik Klason och Jonny Hjelm. Fackförbundens historik har traditionellt skrivits som monument över förbunden: den har skrivits av uppsatta fackliga företrädare i syfte att ge en positiv bild av organisationen. Men under senare tid har professionella historiker anlitats i allt högre utsträckning. Dessa forskare ställs då inför frågan om vilken slags historia som de ska berätta.

Forskaren Jonny Hjelm tog upp denna tråd, Hjelm har bl.a. skrivit om SALF och Handelsanställdas förbund. Frågan han ställt sig har varit om historiken skulle vara som den traditionella: ett monument över förbundets historia. Ska den vara en hyllning – en tjock, färggrann bok om rörelsens väg från mörker till ljus? Eller ska den istället ha vetenskaplig legitimitet, en analys av förbundet som utgår från ett oberoende förhållningssätt? Han menade att det var viktigt att på ett tidigt stadium ordna ett seminarium mellan forskaren och förbundet. Det är viktigt att klargöra ramar och förutsättningar. På seminariet ska förbundet begära en synopsis. Forskaren ska då redovisa hur avgränsningarna ska göras. Som akademiker behöver man hjälp, betonade han. Det är svårt att – som icke fackligt aktiv – förstå allt

som handlar om förhandlingsturer och lönefrågor.

Nästa talare – forskaren Ylva Waldermarsson – gav sedan sin syn på de möjligheter och problem som det innebär att som forskare skriva ett förbunds historia. Hon skriver nu Svenska Kommunalarbetarförbundets historia och konstaterade att det skett en förändring. Numera vill facken inte ha några "hyllvärmare" som endast lyfter fram förbundets bragder utan mer objektiva skildringar. Fackföreningsforskaren ska ha fria händer. Ändå finns ofta förväntningarna under ytan om hur historien borde skrivas. Forskaren måste gå en balansgång, mellan förbundet som givetvis bekostar deras forskning och kravet på objektivitet. Detta var något hon märkte även

när hon skulle skriva LO:s 100-åriga historia.

Hur nära ska man då stå ett förbund? Både Waldermarsson och Hjelm såg svåra gränsdragningar i sina forskningsuppdrag, å ena sidan måste man givetvis sympatisera med det förbund man skriver om, men samtidigt måste man ha ett kritiskt sinnelag. Att komma för nära sitt studieobjekt är en möjlighet till ökade kunskaper om facklig verksamhet men innebär samtidigt en risk. Hjelm nämnde ett fall där en fackligt förtroendevald begått självmord. Skulle han skriva om detta känsliga kapitel eller inte? Efter vissa efterforskningar fann han att det varit en privat tragedi, något som därför inte kunde sägas bidra till förståelsen av den fackliga verksamheten.

Debattpanelen på TAM-Arkivs konferens om förbundshistoria den 29 oktober 2008. Från höger fil dr Lars-Erik Klason, fil dr Ylva Waldermarsson, professor Birger Simonson och fil. dr Jonny Hjelm. Foto: Arne Andersson.

Klas-Erik Klason – den tredje debattdeltagaren – hade en lite annan bakgrund. Han är statsvetare men har också varit en facklig aktivist under många år. Han var kanslichef på Facklärarförbundet. Samtidigt har han skrivit en bok om Facklärarförbundets historia. Här uppkom en diskussion om hur "neutral" man kan vara om författaren själv varit en del av ett fackförbunds historia. I ett sådant fall – menade debattledaren Birger Simonson – finns en risk för partiskhet, att man sopar saker under mattan.

Klason menade sig ha tacklat frågan genom att inte äta mat med förbundet. Det hade han gjort så många gånger tidigare! Han menade att det var en fördel att ha egna erfarenheter av förbundets arbete, något han senare kompletterat med 20-30 intervjuer med människor som varit med. Detta för att balansera sin egen bild av vad som hände.

Hans ambition hade varit att skriva en historia om framgångarna men samtidigt analysera misstagen. Man bör inte säga att "Vi gjorde allting fel" eller "Vi gjorde allting rätt". Målsättningen hade också varit att sätta in historien i sitt sammanhang. Han har velat beskriva det samtidiga politiska läget i Sverige.

Ylva berättade att detta att vara forskare innebär att man kan komma på något nytt. Man kanske har gjort en synopsis och arbetar efter den. Men plötsligt upptäcker man något som det kan vara värt att fördjupa sig i. Hon menade också att det är viktigt att titta på de fackliga frågor som *inte* kommit upp på agendan. Forskningen kan ta en oväntad vändning. Det är därför det är så viktigt att man har ett bra samtal med uppdragsgivaren redan från början.

Av Leif Jacobsson

Fil. mag i antropologi och medarbetare på TAM-Arkiv

Samtal om Sifs historia

Vid seminariet om tjänste- och akademikerrörelsens historia fördes ett samtal om Sifs historia. Det gick till så att Lars-Erik Hansen – chef på TAM-arkiv – först presenterade Åke Nilssons nyutkomna bok om Sifs historia. Därefter förde han en dialog med författaren om innehållet och tillkomsten av boken.

Lars-Erik stod framför en presentation han gjort på power-point om boken och de frågor den reser. Utanför skymtade solljuset bakom delvis fördragna draperier. Bredvid honom satt Åke som beskrev bakgrunden till sin bok: hur han fått uppdraget och hur han fått kontakt med TAM-arkiv.

Han har varit fackligt förtroendevald inom Sif och även hans förfäder var fackligt aktiva. Hans morfar organiserade lantarbetare tillsammans med Gunnar Sträng. Även hans far var fackligt organiserad. Det finns en stolthet hos honom – en känsla av samhörighet med fackliga strävanden som han fått redan som ung. När han sedan kom in i det fackliga arbetet på 1960-70-talen skedde en radikalisering inom Sif. Frågan om medbestämmande och demokrati kom upp på dagordningen.

Lars-Erik återberättade sedan delar av Åkes historieskildring. Han berättade om hur tjänstemannarörelsen vuxit fram under det tidiga 1900-talet. Helge Rydberg var en grundare av Sif. Under 1920-talet ville han utvärdera tjänstemannaklassens väsen och politiska tillhörighet. Han menade att de blivit bortglömda i den politiska diskussionen.

Rydberg var något av en favoritgestalt för Åke som hakade på Lars-Eriks beskrivning. Helge Rydberg kom från överklassen men var samtidigt samhällsintresserad. Han delade upp samhället i tre klasser: kapitalistklassen, arbetarklassen och en annan klass som har till uppgift att

TAM-Arkivs chef Lars-Erik Hansen och i panelen Åke Nilsson, författare till boken om Sifs framgångshistoria, och TAM-Arkivs forskningsråds ordförande professor Birger Simonson. Foto: Arne Andersson.

organisera samhället. Denna klass var tjänstemannaklassen. Han hade planer på ett nytt tjänstemannaparti som skulle tillvarata deras intressen. Dessutom hade han vissa sympatier med Mussolinis fascistiska politik.

Rydberg blev till slut avskedad från Sifs kansli. Efter honom kom nya ledare med en annan bakgrund och andra åsikter.

Lars-Erik gick sedan in på vissa kritiska anmärkningar mot Åkes historiebeteckning. Med hjälp av en stor power-pointbild visade han på skillnaden mellan Marx historieskildring enligt vilken individerna har en underordnad roll och mer individorienterade teorier. Åkes historiebeteckning koncentrerar sig mest på förbundets fackliga ledargestalter. De vanliga medlemmarna i förbunden ges inte något stort utrymme, något Lars-Erik uppfattade

som en brist. Inte minst utifrån att Åke själv har mycket erfarenheter av fackligt "gräsrotsarbete".

Åke menade då att det var hans erfarenhet att det var kraftfulla ledarpersoner som drog igång utvecklingen inom förbundet. Personer som Helge Rydberg och den senare ordföranden Harald Adamsson var med och byggde upp Sif.

Åke kom sedan in på de moraliska problem han kommit att stöta på i sitt arbete. Ju längre fram i Sifs historia han kom ju närmare sin egen aktiva period kom han. Han kände till vad som hänt och märkte då att det intervjupersonerna berättade inte alltid stämde överens med hans egen minnesbild av händelseförloppet. Han har i boken då valt att låta människor berätta sin historia istället för att försöka lägga historien tillrätta.

Efter samtalet mellan Lars-Erik och Åke var det öppet för frågor från publiken. En kvinna menade att boken om Sifs historia visserligen är intressant men att den saknar personregister och litteraturlistan. Detta hade kunnat göra boken värdefull för framtida forskning. Åke förklarade att han inte hade kunskap om akademisk forskning – boken om Sif är hans första bok. Att systematiskt ange källor låt alldeles för krångligt: "Då skiter jag i det", tänkte han då: en sådan historik får någon annan skriva.

Av Leif Jacobsson

Fil. mag i antropologi och medarbetare på TAM-Arkiv

Åke Nilsson, författare till boken om Sif, och professor Birger Simonson.
Foto: Arne Andersson.

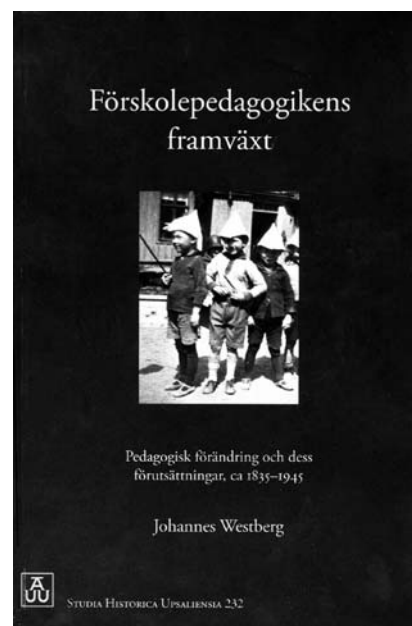
Studie över pedagogisk förändring

Stockholms småbarnsskolesällskaps första småbarnsskola inrättades på Kungsholmen 1836. Hundra år senare visade schemat att det skett en oerhörd förändring. Småbarnsskolans regelrätta undervisning med bland annat matematik och läsning hade ersatts av en förskolepedagogik byggd på lekande.

Varför skedde en sådan revolutionerande omvandling? I Johannes Westberg avhandling: *Förskolepedagogikens framväxt: Pedagogisk förändring och dess förutsättningar, ca 1835-1945* analyseras denna fråga. Resultatet har blivit en intressant studie av orsakerna till pedagogisk förändring. Under en period av Sveriges historia – slutet av 1800-talet till början av 1900-talet – utvecklades alltså den svenska förskolan dramatiskt: småbarnsskolor ersattes av barnträdgårdar och småbarnskrubbor med inriktning på lek.

Många studier har utgått från en mer generell nivå som analyserar sambandet mellan övergripande idésammanhang och förskolornas verksamhet. Ett intressant exempel på en sådan teori är att förskolepedagogiken formades av en övergripande förändring i samhällets rationalitet för maktutövning. I och med övergången till en mer produktiv maktutövning ersattes en äldre sträng (disciplinerande) pedagogik med en mer positiv sådan som uppmuntrade barnen att bli fria och självständiga. Syftet med detta nya sätt att utöva makt var att skapa en självgående människa, välanpassad till ett nytt samhälle: en individ kapabel att regera över sig själv och sina handlingar. Men Westerbergs bok utgår från mera konkreta faktorer.

Ett är barnbegreppet. Redan från början uppstod en offentlig debatt om småbarnsskolorna. Den utgick

Johannes Westbergs avhandling om förskolepedagogikens framväxt.

från föreställningar om barn, familj och undervisning. De som förespråkade småbarnsskolor använde sig av ett *romantiskt barnbegrepp* för att argumentera för deras undervisning. Barnen sågs som oskyldiga, gladlynta och lekande. Fattiga familjers problem och undervisningens dygder var ett argument för småskolor. Men kritikerna ansåg att skolorna tog barnen från familjen, där de egentligen borde uppfostras.

Tidigare har det romantiska barnbegreppet setts som orsaken till övergången från småbarnsskolor till förskolepedagogiken. Men Westberg visar att denna romantik fanns redan från början, den förändrades inte

under den undersökta perioden. Alltså kan detta inte anges som förklaring. Däremot fanns en annan kritik mot småbarnsskolorna som kan ha spelat in – att den ledde till överansträngning och brådmogenhet bland barnen. Detta kan ha bidragit till att undergräva småbarnsskolornas ställning eftersom den endast ifrågasatte undervisningen, något som gynnade barnkrubbor och barnträdgårdar som ju inte bedrev undervisning.

Utvecklingen av *folkskolan* under 1800-talets andra hälft var också en faktor som förändrade småbarnsskolornas förutsättningar. Genom att folkskolorna ökade i antal kom småbarnsskolornas undervisning att framstå som överflödigt. Småbarnsskolornas inläsningsmetod (bokstaveringsmetoden) uppfattades också som ålderdomlig jämfört med folkskolans ljudmetod. Bokstaveringsmetoden ansågs försvåra framtida undervisning. Däremot gynnade folkskolans utveckling den fria förskolepedagogiken. Enligt barnkrubbarnas förespråkare behövdes nämligen deras verksamhet för att ta hand om de små barnen när deras äldre syskon inte hade möjlighet på grund av sin skolgång.

Förskolor organiserades under denna tid av *filantropologiska organisationer* varför dessa studeras i boken. Westberg studerar hur småbarnsskolorna finansierades med hjälp av filantropiska sällskap: hur de samlade in pengar och hur denna faktor påverkade uppkomsten av en friare barnpedagogik. Tidigare har filantropins ekonomiska aspekter i Sverige inte uppmärksammats. Westbergs analys av 24 förskoleföreningars intäkter utgör ett försök att komma tillrätta med denna kunskapslucka. Förskolornas ekonomi grundades främst i donationer av olika slag. Dessa var de viktigaste inkomstkällorna innan de kommunala bidragen började få allt större betydelse. Evenemang däremot – såsom soaréer, baler och spektakel – bidrog till förskolornas ekonomi i

Bild från ett daghem. TCO:s arkiv.

betydligt mindre utsträckning. Studiens analys av finansieringen gör att den har stort värde också ur filantropihistorisk utgångspunkt.

Tidigare forskning har sett pedagogiska förändringar i förskolan som en konsekvens av allmänna nationella förändringar på det pedagogiska området. Självklart tillmäter Westberg nya pedagogiska idéer och deras spridning en roll i "småbarnsskolans undergång", men det räcker inte som förklaring. En central insikt som Westberg förmedlar är att förändringen av förskolorna i allmänhet hade stora lokala variationer. Avhandlingen säger något väsentligt om hur pedagogisk förändring ska förstås. Att förskolan i ett bestämt historiskt skede kännetecknas av en speciell pedagogik kan förklaras av att det är den som kan finansieras på bästa sätt, som fyller ett tomrum gentemot existerande institutioner, stöttas av starka normbildare och följer kommunala och statliga reglementen. Övergången från undervisning till förskolepedagogik skedde lokalt – inte genom att nya idéer introducerades – utan det skedde mycket genom att äldre småbarns-

skolor lades ner samtidigt som barnkrubbor och barnträdgårdar inrättades.

Vad blir då slutsatsen? Hur vi handskar med barn handlar alltså enligt Westberg inte så mycket om vad vi moraliskt, vetenskapligt eller pedagogiskt tycker är rätt eller fel. Istället handlar det mycket mer om organisatoriska och ekonomiska faktorer. Ska verklig pedagogisk förändring åstadkommas är det inte arbete med attityder, pedagogiska synsätt eller värdegrunder som ska genomföras. Istället handlar det om att de praktiska och konkreta förutsättningarna för den enskilda verksamheten måste förändras. En insikt som förvisso borde uppmärksammas av skolintresserade!

Av Leif Jacobsson

Fil.mag i antropologi och
medarbetare på TAM-Arkiv

Litteratur

Johannes Westberg. *Förskolepedagogikens framväxt: Pedagogisk förändring och dess förutsättningar, ca 1835-1945*.

2008. Uppsala Universitet

Vad vill krönikorna säga oss?

Det finns en uppsjö av fackliga krönikor och historiker. Man kan på goda grunder fråga sig vad de vill säga oss. På arbetarsidan har de flesta förbund gedigna och väl genomarbetade krönikor och så är det också på tjänstemannasidan. Jag ska här försöka ge några konkreta exempel på vad som går att läsa ut ur några krönikor/historiker. Jag inriktar mig på två frågeställningar; den ena är vilken historia som berättas och den andra är vilken slags kunskap som förmedlas till läsaren. Jag har valt att titta på tre olika böcker som skrivits, en äldre krönika från 1981, en från början av detta sekel och en som kom så sent som 2008.

50 år på apoteken

När föregångaren till dagens Farmaciförbundet, Apotekstjänstemannaförbundet firade sitt 50-årsjubileum 1981 skrevs en krönika. Det uttalade syftet med skriften var att förmedla en historik till de nya medlemmar som kommit in i förbundet under de 20 åren som föregick jubileet. På så sätt ville man ge de nya medlemmarna en viss bild av den egna organisationen. Målsättningen med krönikan var inte att nå utanför de egna leden utan att stärka den inre sammanhållningen och skapa konsensus om ett historiskt förlopp.

Den bild som starkast förmedlas i skriften är att organisering lönar sig. Själva organiserandet ses som ett naturligt sätt att leva i samhället. Det hela börjar med fem pionjärer som organiserar den första apotekstjänstemannagrupper i Norrköping i slutet av 1920-talet. Dessa pionjärer kom från arbetarklassen och

flera av dem var skolade inom nykterhetsrörelsen.

Det som sedan följer är att 1931 bildas ett rikstäckande förbund, ATF, och arbetet med att organisera nya medlemmar och kämpa för ett kollektivavtal tar vid. Vid sidan av kampen för kollektivavtal så får vi vara med på en resa i tiden där studieorganisering, organisationspolitiska frågor, sysselsättning och medbestämmande är frågor som ständigt kommer upp under förbundets 50-åriga historia. Ett spännande avsnitt handlar om förbundets första strejk som genomfördes 1977. Den inträffade efter den så kallade vänstervridningen. I krönikan beskrivs strejkens utfall som magert men aktionen gav erfarenhet som var nyttig inte minst i 1980 års storkonflikt.

Folkhögskollärare i rörelse

Den andra historiken – utgiven 2002 – handlar om TCO-förbundet SFHL som organiserar de svenska folkhögskollärarna. Om de 50 åren med ATF beskrivs som en rapsodi i titeln så är denna tjocka bok en tung inlaga som inte är ämnad för snabbläsning. Organisationens 100 år beskrivs ingående på 230 sidor, från det första året 1902 till det sista 2002. Det är ett hårt arbete att ta sig genom alla sidor och den som gör det är troligen mycket intresserad av just folkhögskolan och dess lärarförbund. Författaren är mycket noggrann och har med allt vad man kan önska. Här finns analyser om folkbildningsideal, lärarfackliga konflikter, vänstervåg och hur SFHL blir en verklig fackförening. Det som man

minns efter läsningen och som jag tror författaren vill att man ska ha med sig är att de fackliga frågorna till sist bryter igenom även inom en så skråliknande yrkesgrupp som folkhögskollärarna var från början. Det är signifikativt att det ända fram till 1980-talet bara hade valts rektorer till ordföranden för förbundet, med ett enda undantag under några år på 1950-talet.

Ett annat starkt drag i krönikan är organiseringen. Denna ständiga organisering för att möta tiden och de frågor som kom med folkbildningsfrågor, pedagogik, arbetstider, arbetsmiljö och så vidare.

Medlemsmakt växer fram

Den tredje boken är av ett något annat slag och kom ut 2008. Titeln, "Sif – En framgångshistoria. Om Svenska Industritjänstemannaförbundet.", berättar direkt vad boken vill förmedla. Här är ännu en krönika, tänker man, som går igenom pionjärtiden, över den svåra organiseringsperioden, hur förbundet får stadga och till sist intar sin rättmätiga plats i det svenska samhället. Så blir det delvis, det är en framgångshistoria som inte är helt lätt att följa på de 335 sidorna. Orsaken är enkel och berättas av författaren själv i förordet. Från början var tanken att han skulle skriva en historik om Sif som de nyanställda skulle kunna använda, den inriktningen föll bort när det blev klart att Sif och HTF skulle gå samman och bilda ett nytt fackförbund, Unionen. Istället blev det en bok om Sifs historia men berättad utifrån fyra starka personligheter i Sif. Det är en

inte helt lyckad konstruktion eftersom det varken blir hackat eller malet. Men, det är helt klart vad författaren vill att vi ska lära oss av Sifs historia. Från början och ända fram till 1970-talet var Sif en starkt centraliserad organisation som styrdes från förbundskansliet. Det som fick detta att ändras var radikaliseringsringarna på 60-talet som också kom att få ett stort inflytande på Sif. De nya unga medlemmarna, författaren var en av dem, hade andra värderingar om hur medlemsinflytande skulle organiseras. Under 1970-talet blir det en form av medlemsrevolt som resulterade i att de valda förbundsstyrelserna tar makten över kansliet. Denna medlemsrevolt som startade under 1970-talet och som slutfördes under 1990-talet, är det som starkast betonas i boken. Att det nu var medlemmarna som satte prägeln på förbundet och inte i lika stor utsträckning kansliet innebar att det blev lättare för Sifs sista ordförande Mari-Ann Krantz att gå vidare och utveckla nya arbetsformer.

Bokens stora behållning är beskrivningen av hur medlemmarna under det radikala 1970-talet successivt flyttar fram positionerna och demokratiserar Sif. Det är också under denna tid som tjänstemännen inom den privata sektorn blir en

aktiv part i de stora avtalen och därmed även i de konflikter och strejker som vid denna tid är "vardagsmat". Så, en alternativ underrubrik hade kunnat vara "Från kanslimakt till medlemsmakt".

Organisera, organisera, organisera

I alla tre krönikorna/historikerna är det en blandning av kronologisk historieskrivning och tematisk. Det är inte helt okomplicerat och ibland tappar man tråden i läsandet. Den bild som författarna vill att vi ska ha med oss är att den fackliga organisationen var nödvändig för att tjänstemän skulle kunna få värdiga liv som anställda. Denna organisering tar aldrig slut och resultatet är mycket gott då alla tre förbunden har gjort mycket stora framsteg medlemsmässigt och har ett fackligt/politiskt inflytande.

De problem som finns med denna typ av krönikor/historiker är att de vänder sig inåt, inåt den egna organisationen. Hur många läser dessa krönikor? Min gissning är att det är mycket få som verkligen sätter sig ner och ägnar 10-15 timmar åt en facklig krönika. Varför? Jag tror att de är för tråkiga. Det tar alldeles för lång tid innan de kommer fram till det spännande, konflikter. För kon-

flikter är spännande, det gäller både inre konflikter i organisationen, personkonflikter och konflikter med arbetsgivarna. Alla dessa sopas delvis under mattan. Det blir inte så mycket av dem. De redovisas, men det är mycket lite kött och blod. Därför blir helhetsbilden av tjänstemannafacken i dessa krönikor att i grunden är tjänstemannafacken mycket harmoniska och bråkar inte. I alla fall inte mer än nödvändigt och bara för den goda sakens skull. Jag anar någonstans att det var annorlunda och att idén om det harmoniska är en efterkonstruktion.

Av Ken Bjerregaard

Fil. mag i historia och studieorganisatör på TCO

Litteratur

Nils Ellebring. *ATF 50 år. En rapsodi i text och bild kring dåtid, nutid och framtid*. Stockholm 1981

Kerstin Mustel. *Från rektorsförening till fackförbund. Svenska folkhögskolans lärarförbund 1902-2002*. Stockholm 2002

Åke Nilsson. *Sif – En framgångshistoria. Om Svenska Industritjänstemannaförbundet*. Stockholm 2008

